

Bernard Edelman'ın Hukuk Anlayışı

Emre ŞİMŞEK¹

Özet

Bernard Edelman'ın hukuk teorisi, Marksist hukuk anlayışına kendi dönemine kadar olan düşünce akışından farklı yaklaşım sağlamaktadır. Edelman, Pashukanis etkisinde kuramını hukuk öznesi, telif hukuku ve sınıfların öznellikleri üzerine kurmaktadır. Teorisyenin hukuk anlayışında, özellikle Marksizmin Althusserci yorumlanışının etkileri görülmektedir. Bu etki hukukun ideolojik yönünün büyük özne olarak değerlendirilmesinde kendisine yer bulmaktadır. Büyük özne, küçük özne olan hukuk öznesini yönlendirmesine ve çift katmanlı bir ayna işlevi görerek onun mevcut hukuk teorisi içerisinde şekillenmesine sebebiyet vermektedir. Esasında bu durum Edelman'ın argümanlarında sermayenin, metanın ve hukukun karşılıklı etkileşimleriyle hak tanımları ve hak sınıflandırılmasının izleğinde analiz edilmektedir. Bu durum Edelman tarafından Fransız hukuk literatüründe fotoğraf sanatının icrai alanı üzerinden değerlendirilerek, telif hukukuna ilişkin öznellik alanının gelişimleri ele alınmakta ve hukukun sermaye ilişkisi gösterilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Bernard Edelman, Marksist hukuk teorisi, sermaye hukuk ilişkisi, telif hukuku, hukuk öznesi

GİRİŞ

Fransız Marksist hukuk teorisye-ni Bernard Edelman esasen Fransız bir hukukçu olmasına karşın, zaman zaman Amerikan hukuk doktrini ve Amerikan fikri mülkiyet hakları üzerine görüşlerine çalışmalarında yer vermektedir. Örneğin bu çalışmalarından bazılarında, Edgar Rice Burroughs'un *Tarzan*'ı ve Charles Schultz'un *Snoopy*'sinin Fransız pornografik versiyonunu içeren davalardan kaynaklanan intihal ve taklit konularını tartışmıştır. Edelman'ın esere, eseri dile getiren özneye ve bu özneyi dile getiren söylemlere yönelik postyapısalcı (Louis Althusser ve Michel Foucault'nun argümanlarının da etkisiyle) fikri mülkiyet haklarına ilişkin ilgisi düşünüldüğünde, bu hakların elde edilmesi ve hukuki özneliğin tanımlanışında özellikle Fransız hukukundaki fotoğraf ve sinema haklarının mülkiyetine odaklanmasıyla kendisine bu alanda büyük bir yer edinmiştir.² Bu konu özelinde, özellikle Edelman'ın düşünceleri yalnızca

1 Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi ABD, E-posta: emrevsimsek@gmail.com

2 Jane M. Gaines, *Contested Culture : The Image, the Voice, and the Law Cultural Studies of the United States*, University of North Carolina Press, London, 1991, s. 1-3.

fikri mülkiyet doktrininde değil, aynı zamanda çağdaş söylem teorilerini gerekçeli olarak hukukun içerisinde yorumlaması açısından özgül bir karakter barındırmaktadır. Bu bağlamda Edelman, postyapısalcı bir dil “oyunu” tarzını hukuk teorisine aktarmaktadır.

Sovyet hukuk kuramcısı E. B. Pashukanis burjuva hukuku kuramsallaştırması ortaya koyarak nasıl bir Marksist hukuk kuramı olabileceği veya olmaması gerekliliği üzerine düşüncelerini aktarmaktadır. Pashukanis’in hukuk teorisi, tüm hukuki alanı topluluk yerine birey odaklı olarak ele almakta, mülkiyet haklarının sahibi olarak hukuki öznenin ekseninde örgütlendiği bir anlayış ortaya koymaktadır.³ Paul Hirst’ün yorumlayışıyla, Pashukanis’in çalışmasının eksenlerinden birisi, “hak” tanımını evrensel bir şekilde ele almak yerine tarihsel olarak belirli bir “burjuva hakkı” olarak görmek açısından sağladığı çerçevedir. Pashukanis, “kamusal alanda bir kategori olarak ‘hak’ın geçerliliğine meydan okumayı” da temellendirme alanı olarak karşımıza çıkarmaktadır.⁴ Pashukanis’in hukuki ilişkiler yaklaşımı, “hukuk teorisinin atomu, en basit,

indirgenemez unsuru” olan özne-birey ile başlamaktadır.⁵ Bu açıdan özne iki temel özelliği haizdir: hakları vardır ve mülk sahibi olabilir. Pashukanis’in hukuk teorisinin en özgün olduğu nokta, sözleşme teorilerinden Hegelci temele getirdiği eleştiridir. Marx’ın değer teorisine paralel olarak, Pashukanis’in “hukukun meta mübadelesi teorisi”, meta üretimi teorisinin üzerinden okunması nedeniyle tanıdık bir yerdedir.⁶ Pashukanis, mülkiyetin, mal sahiplerinin metaları (ister emek ister mal olsun) mübadele etme ihtiyacından doğduğunu savunmaktadır. Yasal biçim, meta biçimini belirlemez; meta biçimi yasal biçimi belirler:

“Hukuki anlamda mülkiyet, insanlar birbirlerine bu hukuki ehliyetle yatırım yapmak istedikleri için değil, metaları ancak mülk sahibi kılığında mübadele edebildikleri için ortaya çıkmıştır. Nesnelere üzerindeki sınırsız tasarruf gücü, sınırsız meta dolaşımının yansımalarından başka bir şey değildir.”⁷

Meta mübadelesi yapan iki mülk sahibi arasındaki bu simetrik ilişki, “meta sahiplerinin isteklerinin birbiriyle yarı yolda buluştuğu” sözleşmenin temelidir.⁸ Sözleşme, iki bağımsız

3 Hugh Collings, *Marxism and Law*, Oxford University Press, Newyork, 1982, s. 109-110.

4 Paul Q. Hirst, *Law, Socialism, and Democracy*, Routledge Library Editions: Political Science, Newyork, 2010, s. 56.

5 Evgeny B. Pasukanis, *Genel Devlet Teorisi ve Marksizm*, Çev.: Onur Karahanoğulları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 108-110.

6 Gaines, *Contested Culture...*, s. 20.

7 Pasukanis, *Genel Devlet Teorisi ve Marksizm*, s. 124-125.

8 Karl Marx, *Kapital*, Yordam Kitap, İstanbul, 2011, s. 280.

Hegselci “iradenin” eşit olarak ölçüldüğü yerdir. Özgür iradeye sahip iki meta sahibinin mübadeleye girmesi dışında her şeye kör olan sözleşme hukuku, sözleşme ilişkisine giren eşit olmayan kişilere eşit muamelesi yapar. Sözleşme hukukunun görünürdeki simetrisi aslında eşitsizliği teşvik etmektedir.⁹

Eleştirel hukuk çalışmaları akademisyenlerinin Pashukanis'e itiraz ettikleri nokta, meta biçimi ve hukuki biçimi tam anlamıyla bir arada değerlendirmesidir. Öyle ki bu örtüşürme, ekonomik ve hukuki olan arasındaki önemli farkları görmeye olanak sağlamamaktadır. Eleştirel hukukçular, hukuk ve üretim biçiminin eşanlamlı ve birbirinin yerine kullanılabilir olmadıklarına vurgu yapmaktadırlar. Bu önemli tespit haricinde, Pashukanis'in sözleşme ilişkilerine yönelik eleştirisi, iki temelden hareketle eleştirel hukuk çalışmalarının sözleşme yorumlarına yakın görünmektedir. İlk olarak, eleştirel hukuk çalışmaları da sözleşmenin her türlü eşitsizliği, adaletsizliği ve çelişkiyi maskeleyişini savunmaktadır.¹⁰ İkinci olarak, Edelman ve eleştirel hukuk çalışmalarında görüldüğü kadarı-

la Pashukanis için de sözleşme, hukuki soyutlamanın hukuk deneyimimize dönüştüğü yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Pashukanis'in “Sözleşmenin dışında, özne ve irade kavramları hukuki anlamda sadece cansız soyutlamalar olarak var olurlar. Bu kavramlar ilk olarak sözleşmede hayat bulur.”¹¹ açıklaması bu anlayışla paralellik göstermektedir.

Bernard Edelman'ın Hukuk Öznesi Yaklaşımı ve Yapısalcılık İlişkisi Üzerine

a. Hukuk Öznesi

Edelman'ın hukuk öznesi görüşünde, hukuki söylemde yer alan ideolojinin konumlanması gereği “büyük özne” ve “küçük özne” olarak bir ayırım oluştuğu görülmektedir.¹² Büyük özne ve küçük özne arasında, söylemsel olarak birbirini etkileme ve emir-komuta ilişkisi gibi bir ağ bulunmaktadır. Bu açıdan, Edelman'ın ideoloji kavramına yaklaşımında hukukun konumlanması iki katmanlı bir yansıtıcı¹³ olarak belirtilmektedir.¹⁴ Bu iki katmanlı yansıtıcı, birbirini besleyen ve birbiriyle bağlantı içerisinde olan bir anlama karşı-

9 Gaines, *Contested Culture...*, s. 21-22.

10 Gaines, *Contested Culture...*, s. 22-23.

11 Pasukanis, *Genel Devlet Teorisi ve Marksizm*, s. 121.

12 Ali Murat Özdemir, “Hukukun Krizi: Günümüz Türkiye'sinde İktidar ve Şiddet”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, S. 3, 2010, s. 53.

13 Orijinal metinde “Doubly Speculary” olarak ele alınan kavram bu şekilde çevrilmiştir.

14 Bernard Edelman, *Ownership of the Image- Elements for a Marxist Theory of Law*, Routledge & Kegan Paul First Edition, 1979, s. 32.

lık gelecek biçimde kullanılmaktadır. Büyük özneyle anlatılmak istenen şey kısaca hukuki ideolojidir, küçük özne ise hukuk öznesi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵ Bu açıdan değerlendirildiğinde, büyük öznenin buyruğuyla hareket eden bir hukuki özne yapısı mevcuttur. Ancak hukuk ideolojisi, direkt olarak bir özne tanımı gerçekleştirmez. Özneyi, sahip olan/mülkiyeti haiz bir şey olarak inşa eder.¹⁶ Bu noktada hukukun kendisini var etme mekanizması Pashukanis düşüncesinde olduğu gibi meta mübadelesi ve kapitalizm ekseninde anlatılır; ancak Edelman'ın Pashukanis'ten özne itibarıyla ayrılığı, mevcut meta mübadelesi ilişkilerine göre hukuki ilişkilerin gerçeğin çarpıtılmasından ziyade daha çok mevcut hukuk, öznelere ve deneyimleri inşa eden bir toplumsal ilişkiler ağının parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁷ Böylece hukuki özne de inşa edilen bu ağ içerisinde kendisine yer bulmaktadır. Edelman'nın teorisinde yer alan farklı tipte özne kategorilerinin gerçek tarihsel bireyler tarafından doldurulmasının zorunlu olmadığı açıkça ifade edilmektedir:

“Böylece bu kategorilerin canlandırılması göreceğiz. İş sözleşmelerini imzaladıklarını ve yasadışı grevler için verilen mahkûmiyet kararlarını haklı çıkardıklarını göreceğiz. Üretim ilişkilerinin gerekli kurallarını uyguladıklarını göreceğiz.”¹⁸

Fakat öncelikle üzerinde durulması gereken soru işaretlerinden bir tanesi “Sözleşmeyi imzalayan ‘onlar’ kimdir?” ‘Onlar’ “kategorileri” mi yoksa kişileri mi ifade etmektedir ve aradaki fark nasıl kavranabilecektir?¹⁹ Yasal sözleşme, bizi birbirimizle tamamen yeni bir ilişki içine yerleştiren bir kültür metnidir. Bu nedenle hukukun içerisinde hayat bulan bu “özne”nin neye karşılık geldiği belirlenmelidir.²⁰

“Özne” terimini, sınırlarıyla örtüşüyor gibi görünen diğer kavramlardan kesin bir şekilde ayırmak oldukça zordur. Birey, insan, ego, kişi, yazar bir öznellik hali olarak görülebilecektir. Bu birbirine zıt gibi görünen ve birbiri içine geçmiş olan karmaşa felsefe geleneğinde hukuk öznesinin tarihsel ve karşılaştırmalı konumlandırılması açısından önemlidir. Öznellik esasında, gelişimsel ve dönüşen özel-

15 Roger Cotterrell, “Conceptualizing law: problems and prospects of contemporary legal theory”, *Economy and Society* 10 (3), 1981, s. 348-366.

16 Özdemir, “Hukukun Krizi”, s. 54.

17 Özdemir, “Hukukun Krizi”, s. 54

18 Edelman, *Ownership of the Image...*, s. 33.

19 Gaines, *Contested Culture...*, s. 23.

20 David F. Greenberh ve Nancy E. Anderson, “From Substance to Form: the Legal Theories of Pashukanis and Edelman”, *Social Text*, No. 7, Spring - Summer, 1983, s. 80.

likleri barındırması bakımından malik olmanın ve konuşan “ben”in dünyayla ilişkisinde merkezileştirdiğini ifade etmektedir. Özgür ve eşit özneler, yasal-dilbilgisel bir “ben”in güvenli bakış açısından mal ve fikir alışverişinde bulunurlar. Edelman, Pashukanis’i izleyerek, burjuva hukukunun “hukuktaki özne” etrafında örgütlendiği önermesinden yola çıkmaktadır. Kendisine sahip olması sayesinde (öznellik), haklara sahip olan ve mülk sahibi olabilen bu özne, yine Pashukanis’ten alıntılanacak olursa, bu hukukun “en basit ve en eksiksiz” unsurudur.²¹ Edelman’ın “özne” kavramını kullanırken bunun kategorik olarak algılanması gerekliliğine dair Pashukanis’ten farklılığı öznenin türüne göre değerlendirilmesini gerektirmektedir.

1.2. Edelman’da Yapısalcılık Etkisi

Öznenin bulunduğu her alanda yer alan söylem bir başka öznenin dolayımından geçtiğinde, yorumlamayı da beraberinde getirmektedir. Bu durum hukuk açısından ve diğer sosyal bilimler alanlarında farklı özellikler göstermektedir. Bu bağlamda hukuki söylemin etkililiğinin, örneğin edebi yorumlama ve dil bilgisinden farklı bir düzende olduğu varsayılmaktadır. Bu

durum, hukuki söylemin yorumlanmasının gerçek sonuçları/yaptırımları olduğu kaygısına karşılık gelmektedir. Örneğin, suçluluk, sosyal ve ekonomik eşitlik ve hatta yaşam ve ölüm gibi tanımlamalar çeşitli mevzuatlarca hüküm altına alınarak ilgili makamlarca ortaya koyulan hukuki yorum meselesidir. Edelman’ın teorisi, Pashukanis ve Fransız Marksist teorisyen Louis Althusser’in birlikte yorumlanması olarak görülebilecektir.²² Edelman yalnızca Althusser’in “İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları”²³ (DİA) kitabına değil, ayrıca Althusser’in özne kategorisini ortaya koyanın burjuva ideolojisinin yanı sıra yasal ideoloji olduğuna dair önerisine başvurularda bulunmaktadır. Althusser’in hukuki özneye dair bir vurgu içeren alıntısında, öznenin tarihsel özgüllüğü gibi tartışmalı bir sorunu da ortaya koymaktadır:

“..Burjuva ideolojisi, özellikle de hukuk ideolojisinin yükselişiyle birlikte yalnızca bu isim altında (özne) ortaya çıksa dahi, özne kategorisi, belirlenimi ne olursa olsun (bölgesel ya da sınıfsal) ve ideolojinin tarihi olmadığı için tarihsel arka planı ne olursa olsun, tüm ideolojilerin kurucu kategorisidir.”²⁴

Althusser ilgili eserde devam eden dipnotta da “ideolojik bir kavram ya-

21 Edelman, *Ownership of the Image...*, s. 194-195.

22 Cotterrell, “Conceptualizing law...”, s. 360-361.

23 Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

24 Louis Althusser, *Lenin and Philosophy and Other Essays*, Monthly Review Press, Newyork, 1971, s. 170.

ratmak için ‘hukuki özne’nin hukuk kategorisini ödünç aldığı ekler: insan doğası gereği bir öznedir.”²⁵ Bu tür bir ödünç alma (hukuk ideolojisinden burjuva öznesi ve burjuva ideolojisinden hukuki özne) hem daha geniş özne hem de hukuktaki öznenin özgüllüğü üzerine tartışmayı gerektirmektedir.

Edelman’ın teorisine geri dönecek olunursa, Althusser etkisiyle, tarihteki özne ve özneliğin doğallaştırılması farklı izleklerle anlamlandırılabilir. İlk olarak tarihteki özne sorunu insanın “doğası gereği” nasıl bir özne olduğunu akla getirmektedir.²⁶ Althusser ideolojinin tarihi olmadığını ifade etse de tarihsel olarak ideolojik özne kategorisinin başka isimlerle (Platoncu ruh, Tanrı) anıldığını da ifade etmektedir (bu duruma ek olarak belirlenebilecek çeşitli öznelikleri Romalı özne-yurttaş, Hristiyan ruhu, Kartezyen “ben”, Kantçı aşkın özne ve Freudçu deneysel özne de eklenebilir).²⁷ Althusser’in genel olarak “İdeoloji” (bazen tüm toplumlarda evrensel olarak etkin olduğunu vurgulamak için büyük harfle yazılır) ile tarihsel olarak belirli “ideolojiler” arasında yaptığı (kültürel çalışmalar için temel olan) ayırım da dikkat çekmektedir. Tarihin belirli bir döneminde batı kültüründeki ideolojik

merkez, kültürel formların birleştiği ve onlar olmadan var olamayacak tutarlılık orijini “insan”a göre eylemektir. Althusser, “İnsan” kategorisine ilişkin, DİA kitabında anlamlandırdığı burjuva özne arasında bir bağlantı kurmasa dahi başka yerlerde bu konuda ve teorik “özne” kategorisi ile bu kategoriye işgal edebilecek tarihsel olarak belirli insanlar arasındaki farklar konusunda açıklamalarda bulunmaktadır.²⁸

“İnsan” burjuva ideolojisinin bir mitidir: Marksizm-Leninizm “insan”dan yola çıkamaz. “Ekonomik olarak verili toplumsal dönemden” başlanmaktadır ve analizinin sonunda, “vardığında”, gerçek insanları bulabilir. Dolayısıyla bu ortaya konulan kimşeler, mevcut üretim tarzının toplumsal ilişkilerinden, sınıf ilişkilerinden ve sınıf mücadelesinden yola çıkan bir analizin varış noktasıdır. Bu kimşeler, burjuva ideolojisinin “insan”ından oldukça farklıdır.²⁹ Bu pasaj, “insan”la başlayan hümanist yaklaşım ve üretim tarzıyla başlayan materyalist analiz arasındaki karşıtlık açısından önem arz etmektedir. Postyapısalcılık, hümanist bireysel eylemlilik mitinin maskesini düşürerek Althusser’in pozisyonunu daha da korunak-

25 Althusser, *Lenin and Philosophy...*, s. 171.

26 Steve Edwards, “‘Beard Patentee’: Daguerreotype Property and Authorship”, *Oxford Art Journal*, Vol. 36 (3), 2013, ss. 369–394.

27 Gaines, *Contested Culture...*, s. 24.

28 Cotterrell, “Conceptualizing law...”, s. 360-362.

29 Althusser, *Essays in Self-Criticism*, s. 129.

lı hale getirmektedir.³⁰ Hümanistlere göre, dili kendimizi ifade etmek için kullanarak ve eylemlerimizin sonucunu belirleyebilecekmişiz gibi hareket ederek bireysel failer olarak hareket ederiz. Ancak postyapısalcılık, fail olarak hareket etme yeteneğimizin, dilsel kendini ifade etme ve sosyal belirleme için doğuştan gelen herhangi bir kapasiteden değil, bu tür bir fail-özne olarak inşa edildiğimiz gerçeğinden kaynaklandığını söyleyecektir. İnsan failin yerine postyapısalcılık bize inşa edilmiş ve konumlandırılmış özneyi, bir dili “konuşacağı” dilsel ya da ikonik işaretleri seçmeyen ama bunun yerine o dil tarafından “konuşulan” özneyi verir.³¹

1.3. Edelman'ın Teorisinde Telif Hakkı

Edelman'ın teorisinde, hukuk öznesinin fotoğrafik yaratma sürecine müdahalesi, olması gerektiği gibidir. Bu durum, Edelman'ın hukuk öznesinin tarihsel olarak fotoğrafik eyleme dahil edilme aşamalarını takip ederken alaycı bir şekilde gözlemlendiği gibi, fotoğrafçı “makineden koparılmış” ve “harekete geçirici öznenin alanına” geri yerleştirilmiştir.³² Edelman'ın bu

anlatısında “yazar”, “fotoğrafçı”, “yaratıcı” ve “özne” kavramsallaştırmasını ele alırken adeta tüm bu nitelermeleri birbirine eş gibi kaleme almaktadır.

Althusser'in “ideoloji” yaklaşımı bizim aracılığımızla ve genellikle de bizim hevesli iş birliğimizle işlev kazanmaktadır. İdeoloji, bizleri işlevsel olarak kullanarak, kapitalist üretim tarzını yeniden üretmek için üretilmesi gereken toplum türüne ideal özneler “uydurmaktadır”. İdeoloji, Althusser'in ele alış şekliyle “devşirir”; fakat özneleri zorlamamaktadır.³³ Hali hazırda böyle bir zorlamaya gerek yoktur; çünkü bizler özneler olarak kendimizi bu konumda tanımlayarak, var olmanın başka türüsünü görmeyiz ve kendimizi ideolojinin inşa ettiği varoluşun mutlak yarığında tanımlamaya teşne olmuşuzdur.³⁴ Edelman'ın bu “atanmış” özne kavramına dayanarak ortaya çıkardığı düşünce, kapitalist toplum yapısının hak sahibi, özne-hukukçu konumunu gerektirmesidir. Althusser'in kuramında, öznelenin inşasından bazen tek başına ideoloji sorumlu olarak ele alınmaktadır.³⁵ Bu yaklaşıma, spekülative bir öngörü olarak yaklaşılabileceği gibi aynı za-

30 Edwards, “ ‘Beard Patentee’ :...”, s. 373.

31 Gaines, *Contested Culture...*, s. 25.

32 Edelman, *Ownership of the Image...*, s. 51.

33 “Hukukta bir özne olduğunuz için, (kendinizi) elde etme ve satma yeteneğine sahipsiniz”. Edelman, *Ownership of the Image...*, s. 32.

34 Gaines, *Contested Culture...*, s. 26.

35 Luiz Eduardo Motta, “Marxism and the Critique of Modern Law: The Limits of the Judicialization of Politics”, *Décalages*, Vol. 2 (3), 2020, ss. 18-20.

manda Edward Palmer Thompson gibi düşünürler Althusser'in yapısalcı temellerinin tarihin oluşumunda insan failerin rolünü reddettiğine dair endişelerini dile getirmişlerdir.³⁶ Marksist bir ideoloji teorisi için bu yaklaşımlar önemlidir; çünkü Marksist analizin en çarpıcı yönü, ekonomik pratiklerin aşkın bir şekilde yüzen bir üstyapıya göre belirlenimler olarak ayrıcalıklı olmasıdır.³⁷

Paul Hirst, öznenin bölünmüş yönünü göz önünde bulundurmanın farklı sonuçlar doğuracağını düşünmektedir.³⁸ Edelman'ın hukuk öznesi (yapılar tarafından üretilen ve konumunun farkına varamayan) Althusser'deki "psikanalitik" etkiden bir şeyler taşımaktadır; fakat "*Ownership of the Image*" temelinde psikanalitik teoriye dayanan bir argümana sahip değildir. Kendisini Althusser'in genel özne teorisi içinde konumlandırılan Edelman, Hirst'ün "süreçler için destekler (*supports for processes*)" olarak özneler teorisi olarak tanımladığı şeye daha yakın bir tartışma inşa eder. Hirst'ün örneği bir tür sahiplik veya sorumlulukla ilgilidir. Hukuk, öznelenirini, bir mahkemenin tedbir kararı talep etmek ya da başka bir varlığı tazminat için dava etmek gibi yasal eylemlerde

bulunabilecek şekilde konumlandırır. Hukuk, varlıklarını onların haklarını tanıyarak inşa eder ve bu tanıma eyleminde hukuk onları birleşik ve tutarlı olarak görmektedir. Ayrıca hukuki söylem, bu varlıklara çeşitli statüler kazandırır. Hirst'ün özne yaklaşımında dinamik ve güçlü olan taraf hukukun bazı varlıklara (köleler ve ikincil kişiler) özne statüsü vermeyi reddedebilmesi ya da insan olmayan varlıkları yekpare hukuki özneler olarak üretebilmesiyle ilgilidir. Bu şekilde, şirketler, anonim şirketler ve hayvanlar (tröstler aracılığıyla) hukuk öznesi konumunda ele alınabileceklerdir.³⁹

Nancy Anderson ve David Greenberg, Edelman'ın "Ownership of the Image" kitabını değerlendirirken, insanların hukuku tam olarak hangi açılardan kullandıklarına ilişkin çeşitli öncüller öne sürmektedirler. Örneğin:

"Özellikle, hukuki ideolojinin kabulü, söz konusu davaya bağlı olarak dengesiz olabilir. İnsanlar işlerini yürütürken hukuku dikkate almazlar. Ancak dikkate aldıklarında da sadece yasayı takip etmekle kalmazlar. Ondan kaçmaya çalışırlar, onu kendi amaçlarına göre bükerek ve ne olduğu ve ne olması gerektiğine dair kendi yorumlarını ileri sürerler. Aynı şekilde, davranışlarını

36 Stuart Hall, "Nine In Defence of Theory [1981]". *Selected Writings on Marxism*, edited by Gregor McLennan, New York, USA: Duke University Press, 2021, pp. 273-281.

37 Cotterrell, "Conceptualizing law...", 358-362.

38 Paul Q. Hirst, "Althusser and the theory of ideology," *Economy and Society*, Vol. 5:4, 1976, 385-412.

39 Hirst, "Althusser and the Theory of Ideology," s. 401.

düzenlerken yasaların uygulanma olasılığını da hesaplayabilirler.”⁴⁰

Bu bağlamda, insanların hukuku gündelik yaşamları içerisinde konumlandıkları yer göz önüne alındığında, Edelman'ın ideolojideki hukuki özneyi teorileştirmesiyle ele alışı Pashukanis'ten de etkilenecek, burjuva hukukunun ideolojik “etkisinin” kendilerini “özgür iradeli” gibi düşünerek hareket eden özneler üretimidir.⁴¹ Dolayısıyla, “özgür irade” söylemi direkt olarak bir yanılsamadan ibarettir. Edelman bu duruma ilişkin olarak “Sonunda ilişki özgür iradeye, özel mülkiyetin bireysel özel iradeye dayandığı yanılsamasına gönderme yapar.”⁴² Hukukta “ben yaparım” bir “ben yapabilirim”dir. Sözleşme Hegelci bir eylemdir, saf bir irade buluşmasıdır.⁴³ Anderson ve Greenberg, insanların bir kurgusal alanda bulduklarının farkında olarak, sözleşmelere taraf olduklarını belirtirler ve bu bilme hali, tarafları adil olmayan sözleşmelerin hükümlerinden kaçmanın yollarını aramaya itmektedir.

Sinema ve fotoğraf üzerinden telif ve öznellik meselesine dönecek olursa, Edelman için, öznelerin sinema mekanizmaları tarafından oluşturulduğunu öne sürmenin tehlikesi, teorisinin gerçek sınıf mücadelesini yadsıması ve öznenin konumunun kapsamlı biçimde tespit ediliyor olmasına rağmen mücadelenin hiçbir kazanım yaratmamasıdır.⁴⁴ Edelman şu alıntıyla düşüncesini dile getirmektedir: “Başka bir deyişle, kamera/öznenin geri dönüşüne tanık oluyoruz. Artık makine tarafından emilen özne değil, özne haline getirilen makinedir. Makine kendi içinde bir yaratıcı haline gelmiştir.”⁴⁵ Edelman'ın hukuki öznellik teorisi ve eleştirel yaklaştığı sinema özneliği, yine de ortaklaşılın Althusserci izleği, ideolojinin döngüselliklerine yönelik eleştirileri ve özne-konumu teorileştirmeleriyle yakından ilişkili değerlendirilebilecektir. Her iki yorumlamada da bir kurum, varsayımsal özneleri öngören “yapısal konumlar” inşa edilmektedir. Sinema kurumsallaşmasının, filmle belirli bir tür etkileşimi organize eden “izleme” durumunu tahayyül etmesi gibi, hukuk kurumu da öznesinin belirli bir oranda

40 Anderson and Greenberg, “From Substance to Form...” s. 82-83.

41 Motta, “Marxism and the Critique of Modern Law...”, s. 18-20.

42 Elizabeth Kingdom, “The protection of law. Introduction to Bernard Edelman: ‘The legalisation of the working class’”, *Economy and Society*, Vol. 9 (1), ss. 44-49.

43 Edelman, *Ownership of the Image...*, s. 23.

44 Edelman, *Ownership of the Image...*, s. 65.

45 Edelman, *Ownership of the Image...*, s. 64-65.

katılımını varsaymaktadır.⁴⁶ Edelman düşüncesinde temelde, burjuva hukukunun “iki özne arasındaki zorunlu ilişkiyi varsayması” düşüncesi yer almaktadır.⁴⁷ Nitelenen bu durum, meta sahipleri konumunda yer alan ve özgürce sözleşme akdetme hakkına sahip özneye karşılık gelmektedir; ancak bu metayı haiz kimseler, sözleşmeyle hukukten simetrik bir şekilde yapılandırılmışlardır. Söylem ekseninde düşünüldüğündeyse, hukuk ve sinema aynı özneyi varsayar.⁴⁸ Bu özne, konuşmakta, gayrimenkul ipoteği almakta ya da bir iş sözleşmesi imzalamakta özgür olduğunu düşünen bir öznedir. Ancak bu özne özgür değildir. Diğer bireylerle antagonistik bir ilişki içerisinde, kültürel yaşamı tekillik ve kendine yetme üzerine kurulmuştur. Bu tekillik duygusu, birey yol kenarındaki bir reklam panosuna, sanat müzesindeki bir resme ya da dergideki bir fotoğrafa baktığında bile her gün pekiştirilir. Burada da tutarlı bir dünya, tekil bir bakış açısı etrafında örgütlenmiştir.⁴⁹

Edelman’ın hukuk öznesi fotoğrafçıyı sorgularken “yaratıcı” (*creator*) ile başlar. Ancak Edelman’ın çalışması, sinema filmi üretimi ve kolektif

üretim bağlamında yapımcıların ve yönetmenlerin hukuki konumunu değerlendirmeyi de gerektirmektedir; çünkü sinema, Edelman’ın on dokuzuncu yüzyılda Fransız hukukunda özne olarak yaratıcıya ilişkin fotoğrafçıdan başlayan genel bakışını yansıtmaktadır. Fransız hukukunda yapımcı şirket, bir zamanlar fotoğraf eseriyle ilgili olarak fotoğrafçının durduğu konumda durabilmektedir. Edelman’a göre bu durum “gerçek yaratıcı öznenin sermaye olduğu” anlamına gelmektedir ve devamında da “Sermaye, müdahale ettiği kişinin ta kendisi haline gelir. Sermaye özne maskesine bürünür, canlanır, konuşur ve sözleşmeler imzalar.”⁵⁰ Edelman’ın “Ownership of the Image” eserinde bahsettiği üzere, Fransız hukukunda fotoğrafçının eseri için bir ressamın kiyle aynı hukuki korumanın sağlanıp sağlanamayacağı ilk kez ihtilaf konusu olduğunda Fransa mahkemeleri konuya ilişkin tereddüt etmiştir. Edelman’ın anlatisıyla, “Hukuk bu soru karşısında önce şaşırды ve ilk cevabı ‘karşı çıkma’ (*resistance*) oldu.” Fransız hukuku için en önemli soru, mekanik ürünün içinde insana ait herhangi bir şey olup olmadığının söylenip söylenemeyece-

46 Gaines, *Contested Culture...*, s. 31.

47 Edelman, *Ownership of the Image...*, 32.

48 John Frow, “The subject of law”, *Social Theory and Legal Politics*, Wickham, G., (ed.), Local Consumption Publications, Sydney, 1987, ss. 68-74.

49 Gaines, *Contested Culture...*, s. 32-33.

50 Edelman, *Ownership of the Image...*, s. 57.

ğiydi. Mahkemenin tartışmasında, yazılmış bir eser insan ruhundan bir şeylerle doludur, ancak makine tarafından üretilen bir eser tamamen 'ruhsuzdur.'⁵¹ Fransız mahkemeleri bu kararın yayınlanmasından kısa bir süre sonra, içtihatlarını aksi yönde değiştirmeye başlamışlardır. Bu açık ihlal, dönemin Fransız bakanı Alphonse Lamartine'in 1840'larda verdiği ifadelerinde dramatik biçimde bir yaklaşımı göstermektedir:

“Fotoğrafçılığın uşaklığı yüzünden, asla bir sanat olamayacak olan ama optik aracılığıyla doğayı aşırın bu tesadüfi icadı temelden küçümsüyorum. Bir bardağın kâğıt üzerindeki yansımaları bir sanat mıdır? Hayır, bu bir manevrayla anlık olarak yakalanan bir güneş ışınıdır. Ama insan anlayışı nerede? Seçim nerede? Kristalde belki. Ama kesin olan bir şey varsa, o da insanın içinde olmadığıdır.”⁵²

Fotoğrafçılığı “doğayı aşırınmak” olarak gören Lamartine, sonrasında fotoğrafçılık için “sanattan daha iyi olduğunu; sanatçının güneşle iş birliği yaptığı bir güneş fenomeni olduğunu” beyan etmiştir.⁵³ Bu düşünce dönüşümünün izleğini takip etmek, esasında özneleşme halinin ne ekseminde değişime uğradığını da açıkça ortaya çıkarmaktadır. On dokuzuncu

yüzyılın ortaları ve sonlarında binlerce Fransızın fotoğraf teknolojileriyle geçimini sağladığı ve Fransa'nın fotoğrafik görüntüler ihraç ettiği anlaşıldıkça, fotoğraf ürününün teliflerine karşı korunması elzem hale gelmiştir. Edelman'ın ele aldığı üzere, “Ruhsuz fotoğrafçı, bir sanatçı ve film yapımcısı, bir yaratıcı olarak inşa edilecektir, çünkü üretim ilişkileri bunu talep edecektir.”⁵⁴

Edelman'ın teorisi için önemli olan, yasanın fotoğraf eserinin telifine ilişkin haklarını koruyabilmesi için, fotoğrafçının (makinenin içinde kaybolan yaratıcı öznenin) hukuk denklemi içerisine yeniden yorumlanarak eklenmesi gerekliliğidir. Sonuçta, mekanik eylemde, fotoğraf makinesi kullanımının “ruhsuz emeğinde” bir ruh bulunmalıdır. Özne fotoğrafa kendinden bir şeyler, “orijinal kavram” olarak adlandırdığımız insanlık ve tikellik kombinasyonunu sağlamaktadır. Bu özgün anlayışla, yaratıcı özne ve deklanşör sayesinde açığa çıkmış olan eseri iç içe geçerek “bölünmez” bir bütünlüğe sahip olacaktır.⁵⁵ Fotoğraf makinesinin çevrildiği yer olarak herhangi bir manzara görünümünün özgün bir sanat eserine dönüşme diyalektiğine vurgu

51 Edelman, *Ownership of the Image...*, s. 44.

52 Edelman, *Ownership of the Image...*, s. 45.

53 Edelman, *Ownership of the Image...*, s. 50-51.

54 Edelman, *Ownership of the Image...*, s. 46.

55 Edelman, *Ownership of the Image...*, s. 44.

yaparken Edelman, “Herkes ait olanı ‘entelektüel’ olarak sahiplenmek için onu yeniden üretmemeliyim, çünkü o zaman herkese ait olanı teşhir etmekten başka bir şey yapmamış olurum, ama onu üretmeliyim” şeklinde durumdan bahsetmektedir.⁵⁶ Edelman’ın eleştirisinin de tanıklık ettiği gibi, fotoğraf makinesinden önce gerçek dünyanın basitçe bir makine tarafından geri alınması ve çoğaltılması olan şey, birdenbire bu gerçek dünyanın özgün bir ürününe dönüşmektedir. Yaratıcı özne objektifin önündeki nesnenin üzerine getirildiğinde, yaratıcı özne ve nesnenin birleşmesinden tamamen yeni bir şey üretilir. Ve bu yeni şey sanatsal ya da fikri mülkiyet konusu meydana getirmektedir.

SONUÇ

Günümüzde yapay zekanın kullanım alanlarının genişlemesi, otonom sistemlerin gelişmekte olması, bilişim teknolojileri alanında uzaktan kumanda sistemlerinin gelişmesi ve buna benzer yazılımların çeşitli aparatlarla kontrol ediliyor olması, sürücüsüz araçların varlığı vb. etkenlerle hukuk öznesi fikrinin aşama aşama sadece kurgusal bir kabul ve sermaye odaklı yaklaşımdan kurtulmaya muhtaç olduğu aşikardır. Bu anlamda hukuk öznesinin, yapısal

özelliklerinin ayrıştırılarak etkisel alanının boyutları incelenmeli, eğer yalnızca sermaye odaklı bir hukuk özneliği atfı söz konusuysa bu daha sarıh bir şekilde anlaşılabilir. Edelman’ın hukuk öznesine ilişkin tanımlaması ve hukuk öznesinin ele alınışında başvurduğu temel argümanlar, yeni teknolojilerin eski “atanmış” kategorileri devre dışı bırakabileceğine yöneliktir. Ancak yalnızca, bu durum da atanmış mevcut dünya anlayışlarına göre yeniden biçimlendirilmek üzere bir hukuk özneliği inşasını gerekli kılmaktadır. Bilim ve mühendislik insan yeteneklerini aşan teknolojiler üretebilir; fakat bu icatlar kısa süre içinde yeniden algılanır, evcilleştirilir ve kullanıldıkça insanileştirilir. Bu durum da doğrudan hukuk alanına sirayet edecek ve hukukun kanalize olacağı bir odak oluşturacaktır. Edelman’ın bu analizi fotoğraf ve sinema üzerinden, sermaye ilişkisiyle metanın nasıl algılanması gerektiğini adeta afişe ederek ortaya koymaktadır. Yalnız tekil bir özne tanımının dışına çıkarak Marksist argümanları yeniden yorumlamakta ve çağının içerisinde değerlendirme konusu olan, yapısal-cılığı kendi hukuk öznesi teorisine uyarlamaya çalışmaktadır. Bu durum makalenin, Althusser’e ilişkin bölümlerinde ve özellikle fotoğraf sanatının

56 Bu açıdan bir değerlendirme, Edelman’ın “gerçeğin aşırı sahiplenilmesi” teorisidir. Edelman’ın kastettiği, sanat ürününe yazarın yaratımı yoluyla sağlanan korumanın çifte sahiplenme olduğudur. Fotoğraf makinesinin önündeki “gerçeklik”, fotoğrafçı onu “yaratmadan” önce her zaman bir tür mülkiyet olacaktır; ya kamusal “ortak” mülkiyet ya da özel mülkiyet olacaktır. Bunun vurguladığı şey, Edelman’ın teorisindeki yeniden üretim ve temellük arasındaki zıt ilişkidir. Edelman, *Ownership of the Image...*, s. 43.

doğayı kendi özgülüğünden çıkararak nasıl bir tutumla fikri mülkiyete konu etmesi hali bakımından dikkatle ele alınmaya çalışılmıştır. Makale içeriğinde de üzerinde durulduğu gibi, Edelman'ın büyük özneyle hukuki ideolojiyi imlemesi küçük özne olarak sa hukuk öznesini nitelemesi bütüncül bir öznellik teorisi yerine söylemin işlevsel etkisini ayrı ayrı öznellikler üzerinden değerlendirme fırsatını ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda dil felsefesi ve söylem analizleriyle, büyük öznenin buyruğuyla hareket eden bir hukuki özne yapısı oluşması, kurgusal ve sermaye ilişkisiyle birlikte değerlendirilebilmektedir. Buna karşın hukuk ideolojisi olarak işaret edilen büyük öznellikte salt bir özne tanımı gerçekleştirilmemektedir. Böylece, hukuk ideolojisinin söylemsel alanlarının ortaya çıkması ve kurgusal bir alanda özneyi, sahip olan/mülkiyeti haiz bir şey olarak tanımlama olanağını açmaktadır.

KAYNAKÇA

- Althusser, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- Althusser, Louis, *Lenin and Philosophy and Other Essays*, Monthly Review Press, Newyork, 1971.
- Collings, Hugh, *Marxism and Law*, Oxford University Press, Newyork, 1982.
- Cotterrell, Roger, "Conceptualizing law: problems and prospects of contemporary legal theory", *Economy and Society*, Vol. 10 (3), 1981, s. 348-366.
- Edelman, Bernard, *Ownership of the Image Elements for a Marxist Theory of Law*, Routledge & Kegan Paul; First Edition, 1979.
- Edwards, Steve, "'Beard Patentee': Daguerreotype Property and Authorship", *Oxford Art Journal*, Vol. 36 (3), 2013, ss. 369-394.
- Frow, John, "The subject of law", *Social Theory and Legal Politic*, ed.: Wickham, G., . Local Consumption Publications, 1987, Sydney, ss. 68-74.
- Gaines, Jane M., *Contested Culture : The Image, the Voice, and the Law Cultural Studies of the United States*, University of North Carolina Press, London, 1991.
- Greenberh, David F. ve Anderson, Nancy E., "From Substance to Form: the Legal Theories of Pashukanis and Edelman", *Social Text*, No. 7, Spring - Summer, 1983.
- Hall, Stuart. "Nine In Defence of Theory [1981]". *Selected Writings on Marxism*, edited by Gregor McLennan, New York, USA: Duke University Press, 2021, pp. 273-281.

- Hirst, Paul Q., *Law, Socialism, and Democracy*, Routledge Library Editions: Political Science, Newyork, 2010.
- Hirst, Paul Q, “Althusser and the theory of ideology, *Economy and Society*, Vol. 5:4, 1976, 385-412.
- Kingdom, Elizabeth, “The protection of law. Introduction to Bernard Edelman: ‘The legalisation of the working class’”, *Economy and Society*, Vol. 9(1), ss. 44-49.
- Marx, Karl, *Kapital*, Yordam Kitap, İstanbul, 2011.
- Motta, Luiz Eduardo, “Marxism and the Critique of Modern Law: The Limits of the Judicialization of Politics”, *Décalages*, Vol. 2 (3), 2020.
- Özdemir, Ali Murat, “Hukukun Krizi: Günümüz Türkiye’inde İktidar ve Şiddet”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, S. 3. 2010.
- Pasukanis, Evgeny B., *Genel Devlet Teorisi ve Marksizm*, Çev: Onur Karahanoğulları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.